

Апстракт. У овом раду аутор врши преглед психолошких истраживања која могу бити релевантна за питање о штетном деловању телесне казне на психички развој деце. Психолошка сазнања подељена су у три групе, према томе на који су начин настала: на сазнања из експерименталних и неексперименталних истраживања и на сазнања из клиничког рада с пацијентима. Истраживачи из прве две групе деценијама нису ни издвајали телесну казну као посебно значајну – тек крајем 90-их јавља се прво истраживање с телесном казном као посебно издвојеном. Клиничка сазнања нису у стању да методолошки издвоје ту врсту казне као засебну. Основни закључак гласи да психологија не располаже сазнањима да је свака телесна казна штетна. У завршном делу рада нуде се одговори на неколико психолошких аргумената против телесног кажњавања деце .

Кључне речи: □ теорија социјалног учења, учење по моделу, информативно дејство казне, асоцијативно дејство казне

Ставови према васпитању деце, укључујући и ставове према казни и награди као средствима васпитања, мењају се кроз време и друштвене средине. Последњих неколико деценија нарочито су учестали гласови који захтевају да се телесна казна сасвим изостави из васпитања деце, не само оног институционалног (у школи, домовима за децу итд.), него и оног породичног. Неколико европских земаља донело је законе који забрањују било какво телесно кажњавање деце. Иста таква иницијатива и код нас је већ попримила институционални облик у виду Преднацрта грађанског законика Србије. Треба одмах на почетку јасно рећи: није реч о забрани само оног телесног кажњавања које би се могло означити као злостављање детета, него о забрани сваког телесног кажњавања, чак и оног најмањег и најблажег. Заговорници овакве потпуне забране телесне казне користе различите аргументе, често и оне који се позивају на психологију и њена сазнања о евентуалној штетности такве казне за васпитање и развој личности

детета. Сврха овога рада биће управо у томе да прегледом психолошких сазнања о ефектима телесне казне покажемо колико су ови аргументи утемељени, а колико нису.

Три извора психолошких сазнања о телесној казни

Да бисмо потпуније сагледали домете психолошких научних сазнања о могућим штетним последицама телесне казне – јер само су оне важне – морамо одмах рећи да овде није реч о једном целовитом корпусу сазнања. Психологија, наиме, на овом подручју располаже сазнањима добијеним из три различита извора, односно посредованим трима различитим методама. Први корпус сазнања добијен је неексперименталним истраживања родитељског дисциплиновања деце, други путем експерименталних лабораторијских студија, а трећи у кабинетима клиничких психолога и психијатара, то јест у процесу психотерапије или неког сличног третмана.

Да бисмо имали што јаснију слику о могућностима психологије да на основу постојећих сазнања одговори на питање о штетним последицама телесне казне, добро је пред очима имати неки обичан пример о телесном кажњавању детета. Ево једног таквог примера.

Летњег дана свраћам у посету пријатељима и затичем у дворишту тетку с петогодишњим братанцем Вуком. Обоје држе у рукама по грану и њоме шибају траву – тако се забављају. Улазимо у дневну собу и ја седам на понуђено место. Вук иде испред тетке и почиње да ме шиба оном граном по ногама – он тако наставља своју забаву. Тетка га позива неколико пута да престане, али се Вук занео и наставља. Тетка, после неколико позива, стојећи иза Вука, удара га својом граном по ногама. Ударац је био благ, али осетан. Вук прекида шибање мојих ногу, окреће се тетке и просто јој се стропоштава у загрљај, млако плачући. Убрзо престаје и одлази у двориште да тражи другу забаву.

Дакле, имамо пред собом једну благу телесну казну; намерно сам изабрао управо такву, јер би и она могла доћи под законску забрану. Ако сада поставимо питање да ли је и оваква телесна казна (или телесно кажњавање које није често и које користи благе или умерене казне) штетна за психички развој и формирање личности, одмах ћу рећи да поменута три корпуса психолошких сазнања не нуде потврдан одговор. Чим бацимо поглед на свако од тих сазнања, видећемо зашто је то тако.

Неекспериментална истраживања отпочела су пре Другог светског рата, а после рата развијала су се још интензивније, у САД, од стране теоретичара социјалног учења (Lyle and Levitt, 1955 L; Sears, Maccoby & Levin, 1957; Aronfreed, 1968). Њима се приступило с великим надама и очекивањима да ће се прикупљањем важних података о спољној средини у којој дете расте доћи до потпуног објашњења развоја личности; истраживања су се, шта би друго, изјаловила. Сматрало се да родитељска пракса чини један од најважнијих аспеката средине, па се онда и отпочело с прикупљањем података о тој пракси. Наравно, ни тада ни данас није било могуће да истраживачи непосредно посматрају оно што се у породици догађа из часа у час. Стога је остало на располагању то да се од родитеља добију подаци о многобројним видовима њиховог понашања према деци, а затим да та понашања класификују у неколико трајнијих црта родитељске праксе, морално дефинисаних. Ако још више сузимо опсег посматрања, не на праксу у целости, него само на дисциплиновање или васпитање деце, видећемо да су предлагана различита решења проблема око тога које трајне црте издвојити и како их структурирати. Неки истраживачи структурирали су дисциплинску праксу у васпитне стилове (па смо низ деценија могли читати истраживања о демократском, ауторитарном и слободном, или о ауторитативном, ауторитарном, попустљивом и занемарујућем стилу; в. нпр. Лацковић-Гргин, 1982). Други су издвојили дисциплинске технике као што су одржавање моћи, ускраћивање љубави, индуковање и сл. (Parke, 1967; Hoffman, 1967; Hoffman and Saltzstein, 1967; Grusec & Ezrin, 1972; Zussman, 1978), док су се трећи задржали на димензијама дисциплиновања као што су пунитивност, рестриктивност – пермисивност, топлина – хладноћа итд. (Epstein & Komorita, 1965; Watson, 1967; Baumrind,).

Као што видимо, у дугом низу деценија никоме од истраживача није пало на памет да издвоји телесно кажњавање као посебну трајну црту дисциплиновања деце; телесна казна није издвајана ни као стил, ни као техника, ни као димензија. Штавише, није издвајана ниједна казна дефинисана својом природом (Parke, 1981). Изгледа да су доста дуго теоретичари сматрали да у природи телесне казне не лежи довољно значајан експланаторни потенцијал за психички развој и формирање личности. Друкчије речено, они ту казну, као *врсту казне*, нису сматрали важним обликоватељем развоја и личности детета. Дакле, нису је сматрали штетном по себи.

Тек деведесетих година прошлог века настају прва истраживања која издвајају баш телесну казну као посебну црту родитељског дисциплиновања деце (Straus, 1998). До тога издвајања није дошло зато што се уочило да наша научна сазнања нису потпуна,

него, с друге стране, зато што се на телесну казну почело гледати као на недопустиву у васпитању, па су онда психолози – наравно, они који су и сами тако гледали на њу – отпочели са истраживањима. Истраживања, дакле, нису била „наручена” научносазнајним, него неким ваннаучним разлозима. Ипак, ни та истраживања нису показала да свака телесна казна, дакле и ретка и умерена, оставља негативне последице по психичко здравље.

Међутим, остао сам дужан да довршим слику о овим истраживањима.

Пошто сакупе податке о тим трајним цртама и пошто сваког родитеља квантитативно оцене на њима, истраживачи предузимају следећи корак: прикупљају податке о личности детета (о разним цртама попут јачине савести, агресивности, ауторитарности, зависности, проблемима у понашању итд.). Најзад, следи успостављање корелативних веза између налаза о родитељској пракси и личности детета. Те корелације, као што сам већ најавио, показале су се махом као ниске или умерене, далеко од оних које би оправдале очекивања од којих се пошло.

Други корпус сазнања донет је експерименталним лабораторијским истраживањима (најчешће у покретној лабораторији с једносмерно прозирним стаклом). Експериментисало се с различитим, молекуларно дефинисаним, параметрима казне: интензитетом, увремењеношћу, временом одлагања итд. (Aronfreed, 1968; LaVoie, 1973; Parke, 1981). Одмах ће свакоме бити јасно да овим експериментаторима није ни у сну падало на памет да у лабораторији бију туђу децу да би утврдили ефекте такве казне на понашање. Казне које су као експериментални чиниоци увођене у опите биле су звучне (као зујање различитог интензитета, од 56 до 105 децибела), материјалне (ускраћивање слаткиша) или симболичке. Осим тога, и ефекти ових казни били су краткотрајни и врло ограничени, што је, опет, лако разумети, јер истраживачи немају право да стварају дуготрајне и опсежне последице, односно да васпитавају туђу децу. Све у свему, ни ови налази о телесној казни не говоре ништа негативно.

Најзад, морам рећи да нам ни сазнања из треће руке, сазнања клиничких психолога и психијатара, не нуде ништа више него ова досадашња. Прво, психотерапеути имају посла са селекционисаним узорком (извор података су им личности с неким проблемом) без контролне групе за поређење. Друго, њихови подаци махом су ретроспективни, са свим грешкама сећања и искривљавања које познајемо. Треће, описи родитељских поступака такви су да није могуће разлучити удео појединих аспеката као што су интензитет саме казне, однос родитеља према детету, садржај вербалних порука, невербална комуникација итд. Четврто, уопштавања с нивоа појединачног поступка до трајнијих црта

овде су далеко од оног степена контроле који би био неопходан за ваљане закључке. Ако клинички психолог говори о штетности телесне казне, он ће се, више него на саму казну, усредсређивати на суровост и грубост кажњавања, на изразиту произвољност у кажњавању, на бруталне вербалне поруке, на хладан однос према детету, на недоследност у кажњавању и сл. Овом списку психотерапеута можемо додати још неке штетне особине повезане с казном: учестале грубе телесне казне, телесно кажњавање деце на раним узрастима, супротстављеност родитеља око кажњавања итд.

Различити теоријски погледи на казну

На прелазу из шездесетих у седамдесете године прошлог века догодила се значајна промена у оријентацији истраживача према родитељској пракси, па отуда и према казни. До тада се сматрало да само родитељска пракса утиче на понашање и особине детета, а од тада се почело говорити да и дете утиче на сопствени развој, тј. да понашање и особине детета утичу на поступке родитеља. Стога сада треба да видимо да ли је ова промена у оријентацији донела и неке промене у психолошким знањима о последицама телесне казне?

Одмах ћу рећи да је одговор на то питање негативан. Тачније, јесте дошло до таласа истраживања, првенствено експерименталних, у којима се посматрало како понашање и особине детета утичу на то каква ће бити родитељска казна, али су та истраживања остала изолована од оне прве врсте. Иако се већ говорило о социјалној интеракцији као извору развоја, ипак су се ова два приступа казни интегрисала, рецимо у виду истраживања које би систематски варијирало на једној страни особине детета и његових поступака, а на другој страни природу и интензитет родитељске казне. Тек би оваква истраживања могла да нам пружи потпунију основу за закључивање.

Међутим, постоји још један проблем. Међу „дечјим чиниоцима” који су одабирани за проверу њиховог утицаја на родитељску казну налазиле су се различите ствари, од лепоте лица, преко емотивних израза, до брзог или спорог удовољавања родитељском захтеву (и сви су се ти чиниоци показали као значајни за то колика ће казна уследити), али се нису нашле особености од највећег моралног значаја. Да ли ће се родитељска казна мењати према тежини преступа који је дете починило, према величини начињене штете, према намери и мотиву с којим је (не)дело почињено, према томе да ли је преступ погодио вршњака, млађе дете или старију особу? Свако зна да у породицама казна није увек иста, да се мења према овим одредницама поступка детета. Узимајући у обзир све те одреднице, можемо рећи да кажњавање преноси један морални систем (или једну етику), а то истраживачи уопште нису узели у обзир. Они су остали ограничени на однос

казне према једном поступку детета. Посматрали су казну искључиво са аспекта ефикасности, а не и с моралног гледишта, што је можда и највећи недостатак психолошких истраживања дисциплиновања деце. Односно, друкчије речено, они су нехотице прихватили један такође морални систем – утилитаристички – где је ефикасност скоро све. И то ефикасност најуже дефинисана – само у погледу заустављања конкретног облика понашања.

Друго што треба рећи јесте да у психологији постоје два фундаментално различита теоријска гледишта на казну. По једном, казна има асоцијативно дејство (поступак детета је праћен непријатношћу која долази од казне па се тако сузбија), а по другом информативно (казна казује детету шта се од њега очекује). Може ли се из овог другог, информационог гледишта, закључити да је телесна казна штетна?

Не може! Пре би се могло закључити супротно!

Замислимо ситуацију да неко примењује увек исту казну (исту и по врсти и по интензитету) за сваки поступак. Јасно је да би таква казна имала минималан информациони потенцијал: она не би казивала ништа више него то да су ти поступци истоветни само по томе што су недозвољени и да не постоји никаква друга разлика међу њима. Замислимо даљи случај: неко кажњава једном истом врстом казне, али њен интензитет (односно износ) мења сразмерно неким параметрима поступка (рецимо тежини, опасности по друге и сл.). Оваква казна има већи информациони потенцијал од оне прве: осим што казује да су неки поступци забрањени, она повлачи разлику међу поступцима по њиховој тежини, друштвеној опасности итд. Идемо сада на трећи пример: неко кажњава тако да и природу и износ казне везује за природу и тежину престапа који је почињен (тј. у складу са основним принципом ретрибутивизма). Такво кажњавање има максималну информативну вредност, јер, поред осталог, казује и у чему је смисао престапа. Наравно, нико тако не кажњава, али у таквом систему телесна казна има информациону вредност када се даје само за телесно повређивање других. Овде морам да се оградим, ни ја се не залажем за такво кажњавање деце, и ово што пишем нипошто није препорука за дословну примену принципа ретрибутивизма у васпитању деце.

Све што је до сада речено заснивало се на истраживањима непосредног кажњавања деце. Постоји, међутим, и утицај посредног (викаријског) кажњавања, то јест кажњавања некога другог ко детету служи као модел. Да ли из ових других истраживања можемо нешто сазнати о неповољном утицају телесне казне?

Амерички психолог Алберт Бандура унео је шездесетих година једну од највећих новина у теорију социјалног учења – тзв. учење по моделу (Бандура, 1982). Он и његови сарадници, а и други истраживачи, спровели су бројне експерименте с деловањем понашања модела на понашање посматрача (највише су познати опити са агресивним понашањем модела). Поред осталих параметара, проверавали су и утицај казне дате моделу. Генерално гледано, показало се да утицај казне постоји, али је специфичан: казна (рецимо за агресивно понашање модела) код посматрача не сузбија учење агресивног понашања, него само испољавање агресивности. Иако ни ова истраживања не нуде непосредан одговор посебно о утицају телесне казне, један Бандурин аргумент толико је значајан да га овде морам пажљиво размотрити.

Тај аргумент укратко гласи овако. Ако одрасли користи телесну казну за агресивно понашање детета, он тиме *као модел* испољава агресивно понашање и то ће се онда пренети у репертоар детета путем опонашања. На тај начин одрасли постиже супротно ономе што хоће: телесном казном жели да сузбије агресивност, а управо том казном он ту исту агресивност подстиче – јер делује као модел.

Овај Бандурин аргумент често се јавно наводи против коришћења телесне казне у васпитању деце. Ипак, из више разлога тај аргумент се испоставља као толико слаб да се њиме не може одбранити забрана употребе телесне казне.

Први разлог је тај што телесна казна, будући да јесте казна, делује и непосредно (и Бандура то признаје, на основу сопствених опита) – тако што сузбија испољавање агресивног понашања. Моделујуће деловање родитеља као модела, који примењује телесну казну, у правцу подстицања агресивности, дакле, није једини процес који се тада одвија. Каква је резултанта деловања тих двају процеса (непосредног и викаријског) није ни истраживано експерименталним путем, поново из већ помињаног разлога: не можете, из разлога психолошког сазнања, да бијете туђу децу и да стварате дугорочне последице у понашању. С друге стране, неексперименталним путем та два утицаја није могуће разлучити или израчунати, тако да ни овога пута немамо емпиријску основу за сигуран закључак.

Други разлог за оцену да је Бандурин аргумент слаб захтева нешто дужу елаборацију.

Уочићемо да Бандура, у случају примене телесне казне за агресивно понашање, обе стране у тој интеракцији означава истом речју – агресивност. Агресивно је било дете,

агресиван је родитељ када га кажњава. Агресивност детета сузбија се агресивношћу родитеља! При томе се имплицитно подразумева да је агресивност нешто лоше: агресивност детета је лоша јер је дете за то кажњено, агресивност родитеља је лоша јер је дете опонаша у виду исте агресивности за коју је кажњено. Међутим, ако тако мисли Бандура, не мисли тако родитељ који кажњава: за родитеља повод за казну није агресивност детета него *неоправдан* поступак (тј. морални преступ), а његова казна није агресивност него *оправдано* кажњавање за преступ; укратко, родитељ ситуацију дефинише као моралну, у којој нешто јесте лоше (дечја агесија), а нешто није лоше (казна). Треба рећи да и дете, врло рано у развоју, о тим два категоријама мисли такође у моралном кључу, тј. као о оправданим или неоправданим поступцима (то не значи да ће се оно увек слагати с родитељем: имаће оно и своје мишљење). Шта онда оно путем опонашања преноси у свој репертоар од родитеља модела – агресивност, моралне поступке, одређени начин кажњавања или једну етику, то јест једну моралност у целости? Ако се определите за такву дефиницију која све пред вама означава као агресивност, ви ћете онда све редуковати на тај ниво, али нећете имати доказ да се у стварности све догађа само на том нивоу.

Трећи разлог надовезује се на претходни. Уочићемо да је Бандура свој аргумент о опонашању модела поставио у ситуацију у којој је иста природа преступа као и природа казне. Та ситуација садржи елемент рационалности, тачније реципроцитета. Родитељ таквим кажњавањем, дакле, уноси неки принцип. Ако у таквој ситуацији све сводите на механичко опонашање агресивности, као што чини Бандура, ви онда потцењујете дете и његове могућности схватања. Занимљиво је да сам Бандура сматра да се не опонашају једино поступци, него и уверења, ставови, принципи. Ипак, у овој ситуацији нема ништа од опонашања на томе нивоу, него је, понављам још једном, све сведено на механички ниво опонашања поступака.

Још неки аргументи против телесне казне

Дакле, када останемо на терену емпиријских налаза психолошких истраживања, немамо никакав чињенички заснован доказ против сваког коришћења телесне казне у васпитању деце. Упркос томе, психолози истичу неке додатне аргументе против те врсте казне. Неки од тих аргумената по природи јесу психолошки, други нису. Ево једног који јесте: психолози веле да телесна казна ремети или чак прекида однос између детета и васпитача, а тај однос је нужан услов васпитног деловања.

Нема научног доказа да је свака телесна казна штетна

Пише: Јован Мирић

субота, 24 децембар 2011 21:09
